

УДК 141.7:316]:159.923.35
orcid.org/ 0000-0003-0500-3000

ШТЕПА Олексій Олександрович
кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка

СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ МЕНТАЛЬНОСТІ В НАУКОВОМУ ТА ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСАХ

Однією з найбільш важливих категорій соціальної філософії є поняття ментальності, що пройшло довгий та суперечливий шлях від своєї появи до широкого застосування у вітчизняних наукових колах та пошуках публіцистів. Цей термін був введений у науковий обіг представниками французької історичної школи «Анналів» М. Блоком та Л. Февром. На сьогодні ми не маємо єдиного його визначення. Так, вітчизняний філософ Р. Додонов виокремлює шість його різновидів: описові, онтологічні, психологічні, нормативні, генетичні, історичні (Додонов, 1999, с. 32–41). Ми звернемося лише до тих, які, на нашу думку, найбільш повно розкривають суть даного феномена.

Наприклад, прослідковуються значні відмінності у визначенні цієї категорії представниками різних галузей науки. Так, російський дослідник В. Г. Кусов зауважує, що специфіка психологічного підходу поєднує в собі, по-перше, розкриття ментальності як характеристики індивідуальної свідомості; по-друге, рефлексію індивідом навколишньої реальності як основного способу ментального прояву; по-третє, підкреслення ролі, котру виконує культура в даному середовищі як основоположний фактор, що формує менталітет... (Кусов, 2000, с. 133).

Учений звертає увагу на те, що «розуміння ментальності антропологами досить неоднозначне: з одного боку, це характеристика індивідуального мислення, і в цьому сенсі нею є певний «довготривалий» стан людської поведінки. З іншого боку, дослідниками підкреслюється, що свідомо рефлексія і процес мислення не виявляються мислинневою основою. Важливі несвідомі елементи, які виражаються у вигляді колективного способу осягнення дійсності думок. Антропологи фіксують постійність ментальності, її статичність, але разом з тим і необхідність її змінності, оскільки вона є механізмом, що визначає реакцію на оточуючий світ» (Кусов, 2000, с. 134). Особливість же філософського трактування, за твердженням автора, полягає в тому, що ментальність осмислюється з двох позицій: онтологічно, як реальний феномен, що об'єктивно існує, і гносеологічно, як теоретичний конструкт, інструмент дослідника, змодельований з метою більш повного пояснення складного суспільного комплексу.

Взагалі, ментальності, на його думку, надається функція інтерпретаційної моделі, що виражає одну із сторін буття соціальних спільнот.

Вітчизняний правознавець З. П. Мельник натомість вважає, що характер та спосіб людського мислення, який реалізується на рівні свідомості, але ґрунтується на структурних рівнях сфери підсвідомого, що включають у себе архетипи як окремої особистості, так і людського досвіду етносу в цілому, утворює такий феномен, як ментальність. На думку вченого, це соціалізовані, але мало усвідомлені правила, традиції, мовні стереотипи, елементи світогляду.

Не можна не погодитись з думкою цього дослідника, що ментальність — це напрям думок, загальна духовна настроєність, відносно цілісна сукупність думок, вірувань, навичок духу, що створює картину світу й закріплює єдність культурної традиції. Адже категорію «ментальність» він розуміє як у вузькому, так і в широкому значенні. У вузькому значенні — це мова, слова. У широкому — додаються ритуали, звичаї, музика, спів, мистецтво. Однак, очевидно, що ментальність є не лише мовою та народною творчістю, а доповнюється і сукупністю певних поведінкових стереотипів, які притаманні представникам конкретного етносу в тій чи іншій життєвій ситуації, зокрема й у юридично значимих ситуаціях.

А етнолог Г. Лозко визначає ментальність як національний тип світовідчуття, який ґрунтується на етнічних образах і символах (часто підсвідомих), що зумовлюють стереотипи поведінки, психічні реакції, оцінки певних подій чи осіб, ставлення до навколишньої дійсності. Ментальність, на його думку, «становить невловимий феномен, його можна назвати «духом народу».

З ним солідарна й історик І. Грабовська, яка наголошує, що на відміну від ідеології чи масової психології, ментальність не можливо виміряти й описати в чітко виражених параметрах, вона не підлягає вичерпному соціологічному аналізу (Кусов, 2000, с. 134).

Більш точним, на наш погляд, є визначення дослідниці цього феномена Н. Гнасевич, яка зазначає, що «ментальність – це характеристика специфіки сприйняття і тлумачення світу в системі духовного життя того чи іншого народу, нації, соціальних суб'єктів, що уособлюються певними соціокультурними феноменами, рівень індивідуальної та суспільної свідомості, що втілює константи життєвих настанов і моделей поведінки, емоцій, налаштувань та культурних традицій певних соціумів» (Гнасевич, 2011, с. 15).

Філософ О. Артющенко висунув аргументовану тезу, згідно якої українська ментальність – це «домінанта характеру, поведінки людини (соціальної верстви, суспільства в цілому), яка, постаючи впродовж всього історичного часу на основі свідомих і несвідомих форм, має тенденцію до трансформації, що диференціюється, зберігаючи деякі притаманні українській нації риси і передаючи їх з покоління в покоління, водночас інтегрується, набуваючи нових ознак під впливом обставин, які постійно змінюються» (Артющенко, 2014, с. 194).

Можна погодитись і з думкою дослідниці вказаного явища Н. Чибісової, яка переконує, «що суспільне та індивідуальне зливаються у ментальності. Тому її можна уявити як соціокультурну реальність, яка не залежить від окремих людей. Водночас ментальність як індивідуальне явище характеризує психіку окремої людини. Тобто, ментальність народу – це й ментальність його окремих представників...» (Чибісова, 2007, с. 50).

Також необхідно звернути увагу на те, що в наукових колах вже тривалий час точиться дискусія стосовно розмежування понять «ментальність» та «менталітет». Наприклад, вітчизняний дослідник ментальності О. Гриценко слушно вважає, що будучи загалом синонімічними, зазначені терміни водночас відображають різні боки формування і виразу усталених способів мислення і поведінки. Так, у понятті ментальність більшою мірою відбито духовно-психологічні уявлення людей, що характеризують їхні особливі спосіб мислення, відчуття, способи і манери поведінки. Натомість менталітет відбиває більш глибокий змістовий бік світовідчуття, що увібрало в себе всю цілісність природного, історичного, соціального, суспільного й індивідуального людського досвіду (Гриценко, с. 37–38).

Цю думку підтримує і його колега О. Засморжук. Авторка зазначає, що «менталітет, який виступає загальною характеристикою нації, відображає систему цінностей, що притаманна кожному народу. Це сформована система елементів, що з'являються внаслідок духовного та історичного розвитку суспільства» (Засморжук, 2014, с. 325). Вона наголошує, що на віміну від ментальності, яка загалом являє собою душевну налаштованість, емоційну пам'ять, менталітет – це глибинний духовний склад, сукупність колективних уявлень на неусвідомленому рівні, властивий етносу, нації як великій групі людей, такий, що сформувався у певних природно-кліматичних й історико-культурних умовах. Таким чином, дослідниця розглядає ментальність як частковий аспектний прояв менталітету не тільки в умовах суб'єкта, але й у його діяльності (Засморжук, 2014, с. 326).

Підводячи підсумки, можна зазначити, що феномен ментальності можна визначити як систему психологічних домінант сукупності індивідів певного етносу, що проявляється в їх свідомій діяльності. У той же час менталітет являє собою сукупність свідомих та підсвідомих символів, цінностей, відчуттів та уявлень певного етносу, що практично не проявляються в повсякденній діяльності людини. Останній частково включає в себе ментальність, але не вичерпується нею.

Список використаних джерел

- Артюшенко О. Аналіз поняття ментальності у науковому та філософському дискурсах. *Гілея*. 2014. № 2. С. 191–195.
- Гнасевич Н., Гнасевич І., Паучок В. Формовияви української ментальності в контексті становлення правової держави. *Психологія і суспільство*. 2011. № 3. С. 14–21.

- Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру. *Сучасність*. 1998. № 5. С. 58–70.
- Гриценко О. Менталітет як категорія інституціональної теорії. *Економічна теорія*. 2005. № 1. С. 35–50.
- Додонов Р. Теорія ментальності: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов. Запорожье : р/а «Тандем-У», 1999. 264 с.
- Засморжук О. Ментальність чи менталітет – що відіграє першочергову роль у формуванні «обличчя» суспільства? *Гілея*. 2014. № 2. С. 325–329.
- Кусов В. Категорія ментальності в соціологічному вимірюванні. *Соціологічні дослідження*. 2000. № 9. С. 132–135.
- Лозко Г. Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект. Київ : АртЕК, 2001. 304 с.
- Мельник З. Права ментальність і рецепція. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4. С. 38–42. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2007_4_7.p. (дата звернення 18.09.2015 р.).
- Чибісова Н. Ментальне поле як важливий чинник становлення соціокультурного середовища українського суспільства. *Вища освіта України*. 2007. № 11. С. 90–98.

References

- Artiushenko O. (2014). Analiz poniattia mentalnosti u naukovomu ta filosofskomu dyskursakh [Analysis of the concept of mentality in scientific and philosophical discourses]. *Hileia [Gilea]*, 2, 191-195. [in Ukrainian].
- Chybisova N. (2007). Mentalne pole yak vazhlyvyi chynnyk stanovlennia sotsiokulturnoho seredovyshcha ukrainskoho suspilstva [The mental field as an important factor in the development of the socio-cultural environment of Ukrainian society]. *Vyshcha osvita Ukrainy [Higher education of Ukraine]*, 11. 90-98 [in Ukrainian].
- Dodonov R. (1999). *Teoriia mentalnosti: uchenie o determinantakh myslitelnykh avtomatizmov [Vishcha blessing Ukraine]*. Zaporozhe: r/a “Tandem-U” [in Russian].
- Hnasevych N., Hnasevych I., & Pauchok V. (2011). Formovyiavy ukrainskoi mentalnosti v konteksti stanovlennia pravovoi derzhavy [Formation of Ukrainian mentality in the context of becoming a rule of law]. *Psykhohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 3, 14-21 [in Ukrainian].
- Hrabovska I. (1998). Problema zasad doslidzhennia ukrainskoho mentalitetu ta natsionalnogo kharakteru [The problem of the principles of research of Ukrainian mentality and national character]. *Suchasnist [Modernity]*, 5, 58-70 [in Ukrainian].
- Hrytsenko O. (2005). Mentalitet yak katehoriia instytutsionalnoi teorii [Mentality as a category of institutional theory]. *Ekonomichna teoriia [Economic theory]*, 1, 35-50. [in Ukrainian].
- Kusov V. (2000). Kategoriia mentalnosti v sotciologicheskomo izmerenii [The category of mentality in the sociological dimension]. *Sotciologicheskie issledovaniia [Sociological studies]*, 9, 132-135 [in Russian].

- Lozko H. (2001). *Etnolohiia Ukrainy: filosofsko-teoretychnyi ta etnorelihiieznavchyi aspekt [Ethnology of Ukraine: philosophical-theoretical and ethno-religious aspect]*. Kyiv: ArtEK [in Ukrainian].
- Melnyk Z. (2007). Pravova mentalnist i retseptsiiia [Legal mentality and reception]. *Universytetski naukovi zapysky [University research notes]*, 4, 38-42. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2007_4_7.p. [in Ukrainian].
- Zasmorzhuok O. (2014). Mentalnist chy mentalitet – shcho vidihraie pershocherhovu rol u formuvanni “oblychchia” suspilstva? [Mentality or mentality – what plays a primary role in shaping the “face” of society?]. *Hileia [Gilea]*, 2, 325-329 [in Ukrainian].

УДК 1(436)(092)

МАМЕНКО Тарас Васильович

аспірант відділу історії зарубіжної філософії Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України

МОВА ТА МИСЛЕННЯ У ФІЛОСОФІЇ Л. ВІТГЕНШТАЙНА

На початку ХХ століття Дж. Мур відстоював погляд, що завдання філософії досліджувати не дійсність, а мову про дійсність, точніше аналіз та пояснення значень висловлювань. Л. Вітгенштайн в «Трактаті» також відмічав, що мета філософії – логічне пояснення суджень. (1.TLP, 4.112) Тут він ще слідував за Б. Раселом і намагався вибудувати штучну мову, яка б завдяки своїй логічній формі вірно відображала дійсність. Реалізувавши таку програму в «Трактаті» Вітгенштайн відійшов від філософії. З поверненням після 10 р. до Кембриджу починається новий період розвитку його філософії, що отримав назву філософії буденної (ordinary) мови.

Вітгенштайн відмовився від ідеї ідеальної мови, яка може віддзеркалювати світ. Йому стало очевидним, що в філософа не має можливості вийти за рамки мови, щоб порівняти граматичну форму з формою дійсності, а тому говорити про адекватність мови дійсності неможливо. Переосмислив він і співвідношення між мовою і реальністю (**лінгвістичний поворот**). Мова тепер не виражає дійсність, а формує її за певними правилами. Подібний поворот порівнюють з Кантівським, тільки у Вітгенштайна місце апіорних категорій займають правила **мовних ігор**. Під мовними іграми він розуміє різні способи і цілі вжитку слів. Мова не є чимось однорідним. Мова також є частиною діяльності, способу життя. Слова набувають сенсу лише в контексті мовної гри. Приклади подібних ігор: просити, співати, перекладати, думати, молитись, вітати тощо. (1.ФД, 23). Переосмислення ролі мови дало змогу Вітгенштайну переглянути ряд класичних філософських проблем, на яких ми коротко зупинимось.